

XX. Yüzyıl Mısır'ında Tasavvuf Aleyhtarlığı (1900-1970): Bir Ön Araştırma

Frederick De JONG

(trc. Salih ÇİFT)

Doç. Dr. U.Ü. İlahiyat Fakültesi

XIX. yüzyılda Mısır'da, İslam'ın tasavvufî yorumunu benimseyenlerle, kabul etmeyenler ya da buna karşı çıkanlar arasındaki tartışma ve çatışmalar nispeten nadirdir. Bunların sıklığı ve yoğunluğu, daha önceki dönemlerde yaşananların yalnızca cılız yansımalarından ibarettir.¹ Yazılı kaynaklara aksettği kadarıyla muhalefet fikriyâta değil uygulamaya yönelik eleştiriden müteşekkildir. İlgili örnekler, Vefâ Muhammed el-Künî el-Mısırî'nin *er-Reddü'l-mübîn ale'l-ceheleti'l-mutasavvifîn*² ve Hüseyin el-Marsafî'nin *Kelîmu's-semâni*³ isimli eserlerinde mevcuttur. Buna ilaveten, yirminci yüzyılın milliyetçi önderlerinden biri olan Abdülaziz Câviş'ten de söz edilebilir. Câviş⁴ on dokuzuncu asrın sonlarında Muhammed Abduh'un öğrencilerinden biriydi. O, 1892 yılında Mısır'da Şeyhu'l-meşâyih makâmında bulunan Muhammed Tefvik el-Bekrî'nin şahsında Mısır'daki tarikatlara karşı hücumu geçti.⁵ Yetki alanı dâhilindeki tarikatların reform ihtiyacı ve haram olduğu düşünülen bazı tasavvufî uygulamaların yasaklanması için kendisini

¹ Örnek olarak bk. Tefvik et-Tavîl, *et-Tasavvuf fî Mısır ibbâne'l-asri'l-Osmâni*, Kahire 1946, s. 193 vd.

² Kahire 1876.

³ Kahire 1881, s. 17 vd.

⁴ Biyografisi için bk. Hasan eş-Şeyhat, *Abdülaziz Câviş*, Kahire 1961.

⁵ Mâhir Hasan Fehmî, *Muhammed Tefvik el-Bekrî*, Kahire 1967, s. 47 vd.

ikna etme niyetiyle dikkatlerini el-Bekrî'ye yönelten diğer reformist düşünürler Abdullah en-Nedîm⁶ ile Muhammed Reşîd Rızâ'dır.⁷

Bizzat el-Bekrî'nin kendisi, müzik aletlerinin kullanımı, zikir esnasında (hadrâ) şiş batırılması (debbûs), cam parçaları ve ateş (kor) yeme gibi tarikat âyinlerinde mevcut olan bazı unsurların terk edilmesi gerektiğini düşünüyordu.⁸ Kendisinin resmî vazifesi sırasında Mısır'da tarikatlarla ilgili ilk düzenlemeler, Hıdiv idaresinin emri doğrultusunda 1895 yılında yürürlüğe kondu.⁹ Bunlar, 1903 ve 1910 senelerinde değiştirilip tashih edildi ve 1905'te *el-Lâihatü'l-dâhiliyye li't-turuki's-sûfiyye* olarak bilinen bir dizi düzenlemeyle ikmâl edildi.¹⁰ Bu düzenlemeler, reformist tenkidlerin odaklandığı zikirle ilgili uygulamaları yasaklayan çok sayıda paragrafı içeriyordu ve bunlar tarikatlarla ilgili bir reform ihtiyacını karşılayan ve uzun süreden beri arzu edilen tedbirler olarak takdim edilmekteydi.¹¹

Bu düzenlemelerin taslağını bizzat hazırladığı bilinen Muhammed Tefvik'in hedefleri bunun iki misli olsa gerekti. Zikir âyinleri ve sûfi inancıyla ilgili belli hususları düzenleyen ve yasaklayan bu paragraflarla o, söz konusu dönemde tasavvufun karşı karşıya olduğu başlıca itiraza cevap vermiş oldu: Reform yanlılarının ıslah çağrılarına ve kendine bağlı olarak görev yapan bazı tarikat şeyhlerinin inançlarının doğruluğuna gölge düşüren dedikodulara.¹² Bu paragrafların sayısı azdı ve ilgili kanun yürürlüğe konduktan sonra uygulanmadıkları için¹³ muhtemelen bunlar yalnızca belli menfaatler icabı metne dâhil edilmişti. Şu gerçek göz önüne alındığında bu ihtimalin çok daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır: Saldırı altındaki tarikatların âyinlerine yönelik Hıdiv yasaklama, bu sonucu elde etmek için yayınlanan müstakil Hıdiv idaresi kararları vasıtasıyla elde edilebilirdi, bu yolla Sâdiyye tarikatının zikir âyini olan "devse" 1881 senesinde yasaklandı.¹⁴

⁶ Abdullah en-Nedîm, "et-Turuk ve-mâ fihâ mine'l-bida", *el-Üstâz*, XXXIV (1893), 786 vd.

⁷ Muhammed Reşîd Rızâ, *Târîhu'l-üstâzi'l-imâm eş-Şeyh Muhammed Abduh*, Kahire, 1324, I, 129.

⁸ Muhammed Tefvik el-Bekrî, *el-Müstakbel li'l-İslam*, Kahire 1893, s. 20.

⁹ Bk. *el-Vekâiu'l-Mısriyye*, IXVII (17 Haziran 1895) 1426.

¹⁰ Bu düzenlemelerin içeriği üzerine bir tartışma için bk. F. De Jong, *Turuq and Turuq Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt*, Leiden 1978, muhtelif sayfalar.

¹¹ Bk. *el-Müeyyed*, 3 Haziran 1905.

¹² *el-Üstâz*, XXXV (1893), 828 vd.

¹³ Bk. *el-Müeyyed*'in 22 ve 28 Temmuz 1915 ile aynı yılın Ağustos ayının 5. ve 6. sayıları.

¹⁴ Bu, Mısır'daki Kâdı'l-kudât'ın fetvâsına istinad eden Muhammed Tefvik tarafından gerçekleştirildi.

Bununla birlikte, bu düzenlemeler tarikatların idâri ve kurumsal yönleriyle ilgilenmiştir. Bunlar, tarikatlar üzerindeki otoritesini pekiştirme hususunda Muhammed Tefvik el-Bekrî'nin konumunu sağlamlaştırma vasıtasıydı. Onun bu türden bir takviyeye ihtiyacı vardı, zira göreve gelmesinin ardından bir dizi ayrılıkçı tarikatlar ortaya çıkmıştı.¹⁵ Aynı şekilde, el-Bekrî'yi, Şeyhu meşâyihî't-turukî's-sûfiyye olarak tanımayı reddeden yeni tarikatlar da Mısır'da yayılmaya başlamıştı.¹⁶ Dahası, kendisinin göreve gelmesinin hemen ardından, Ahmediyye tarikatının Merâzikiyye şubesinin şeyhi onun otoritesini tanımayı reddetti. Bu tarikatın şeyhi bütün Ahmediyye tarikatlarının el-Bekrî'nin değil kendisinin denetimi altında olduğunu ileri sürdü. Onun iddiaları, eski fermanlara dayandırılıyordu¹⁷ ve bu durum Nûbar Paşa'nın müdahale etmek zorunda kaldığı bir çatışmaya yol açtı.¹⁸

Değişik düzenlemelerin yürürlüğe konması el-Bekrî'nin pozisyonunu takviye edip güçlendirdi. Bunlar, Şeyhu meşâyihî't-turukî's-sûfiyye makâmını (meşihat) ve kendisi tarafından tanınan tarikatları bağımsız bir müessese haline dönüştürdüler. Meşihata bağlı bu tarikatların kimliklerine vurgu yapmak suretiyle bu düzenlemeler birleşmeye ve daha alt düzeydeki makamların (birim) üst makamlarca denetlenmesine karşı bir güvence oluşturuyordu. Bunlar aynı zamanda tarikatları, Hıdiv idaresinin onayına, korumasına ve desteğine sahip olan, bütünüyle bürokratik bir yapıya dönüştürdüler.

Düzenlemelerin tarikat şeyhlerine sunduğu menfaatleri koruma hususu, tasavvufa muhalefet edenlere karşı savunmaya yönelik cevap hakkını kısıtlıyordu. Bu durum söz konusu şeyhler tarafından tasavvufu müdâfa amacıyla kaleme alınan herhangi bir metnin neden mevcut olmadığını açıklayan bir etken gibi görünüyor; oysa bu türden yazılar yazan şeyhler düzenlemelerin muhafazasına iştirak etmediler. Bununla birlikte, aynı zamanda, reformistlerin tasavvufa ve tarikatlara yönelik eleştirilerine karşı bir reaksiyonun neredeyse hiç olmayışı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayıp Nâsır iktidarının ilk yıllarına kadar devam eden tarikatların gerileme döneminin belirgin özelliğidir. Bu durum, kısmen seküler hareketlerin ortaya çıkması ve tarikatların bir kısım müntesiplerini özellikle el-Cem'iyetü's-şer'iyye (aşağıya bakınız) ve İhvân-ı

¹⁵ Krş., *Turuq*, Dördüncü bölüm, muhtelif sayfalar.

¹⁶ Aynı yerde.

¹⁷ Muhammed Mustafa Şemsuddîn, *el-Mevâ'izu's-sûfiyye fî tarîkati'l-Ahmediyye*, Kahire 1332, s. 24 vd.

¹⁸ *el-Ahrâm*, 20 Eylül 1892, s. 3.

Müslimîn gibi değişik gönüllü İslamî kuruluşlara kaptırmasının sonucudur.¹⁹

Yirminci asrın ilk yıllarında, tasavvufa yönelik reformist eleştiri gittikçe yoğunluk kazanarak sıklaştı. Tasavvuf eleştirmenlerinden biri, Hıdiv İdaresi Kütüphanesi'nin başında bulunan ve Sa'd Zağlül'ün çevresindeki milliyetçi gruplarla ilişki halinde olan Muhammed Ömer idi.²⁰ Muhammed Ömer'in *Hâziru'l-Mısriyyîn ev sirru taahhurihim*²¹ adlı eserinde dile getirdikleri, on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyılın başlarında Mısır'da, Muhafazakârlık ve Modernizm arasındaki sürecin kutuplarından birini oluşturan Batılılaşma yanlılarının görüşlerini yansıtmaktadır.²² Ömer tarikat mensuplarını tehlile (Lâ ilahe illallah) dünyevî menfaatler için tekrarlayıp duran, kazanç için hizbler (belli duâlar) tertip eden pis bir gürûh (kavmun hubesâ) olarak nitelendirir. Bunlar, yabancıların huzurunda icrâ ettikleri ve kendilerine İslam'ın esası olarak sudukları zikir âyinlerini rezil hallere sokarlar. Yine onlar, inançları bid'atlerle kuşatılmış bir halde camileri meyhanelere ve eğlence mekanlarına dönüştürdüler. Ömer, Mevlid âyinlerini eleştirir ve kerâmeti de kendini kandırma ve hurafe olarak tavsif eder.²³

Mevlidler de, örneğin Muhammed Abduh tarafından *Tefsîru'l-menâr*'da sert bir şekilde eleştiriye tabi tutulur.²⁴ Kerâmet hakkında o, *Risâletü't-tevhîd* isimli eserinde, herhangi bir müslümanın ne türden olursa olsun kerâmetin vukûunu reddedebileceğini, bunun da İslam'ın temel akidesine halel getirmeyeceğini beyan eder.²⁵ Aynı risâlede Abduh, Allah'ı bilmenin (mârifetin) imkansızlığını²⁶ ve Allah'a hakikaten nüfûz etmeye çalışmanın beyhûde ve zararlı olduğunu dile

¹⁹ Bu, benim şimdi H.A.R. Gibb (*Modern Trends in Islam*, s. 37 vd.) ve M.D. Gilson ("Some Factors in the Decline of the Sufi Orders in Modern Egypt", *Muslim World*, LVII/I (1970) ile aynı görüşü paylaştığını gösteriyor. Bu iki âlimin, yirminci yüzyılın ilk yarısıyla ilgili gözlemlerinin yansıttığı kadarıyla, tarikatlar kenarda kalan müesseseler haline gelip halk üzerindeki nüfuzlarını yitirmişlerdir. Burada, tarikatların Mısır'da yirminci yüzyıl boyunca gelişmelerini sürdürdükleri şeklindeki eski kanaatimi (bk. benim "Turuq and Turuq-Opposition in 20th Century Egypt", *Proceedings of the VIth Congress of Arabic and Islamic Studies*, ed. F. Rundgren, Stockholm 1975, s. 92) revize etmek istiyorum.

²⁰ Krş. 21 nolu notta sözü edilen risâlenin giriş kısmı.

²¹ Kahire 1902, s. 249 vd.

²² Krş. P.J. Vatikiotis, *The Modern History of Egypt*, London 1969, s. 211.

²³ *Hâziru'l-Mısriyyîn*, s. 253.

²⁴ Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm eş-şehîr bi tefsîri'l-menâr*, Kahire ts., II, 75.

²⁵ Muhammed Abduh, *Risâletü't-tevhîd*, Bulak 1315, 131 s.

²⁶ age, s. 30.

getirir.²⁷ Bu durumla bağlantılı olarak Abdüh'un İslam anlayışı bir bilgi kaynağı olarak ilhâmı tanımadığı gibi, varlığın özü olarak yaratılışta her şeyi önceleyen nûr-ı Muhammedî görüşünü de reddeder.²⁸

Aslında Abdüh'un fikirlerine karşı tasavvufî İslam anlayışını benimseyen kimselerden herhangi ciddi bir muhalefet gelmemiştir. Onun görüşlerini vaaz ve yayınlarında eleştirip mahkum edenlerden biri Şâzeliyye'nin bir kolunun şeyhi olan Muhammed el-Cinbeyhî idi.²⁹ Birkaç yazısında o, ıslah çağrısında bulunanların Vehhâbiyye'den farkları olmadığını söyler.³⁰ Birtakım risâlelerinde³¹ o, ıslah hareketinin fikir babaları olan Cemâleddîn Afgânî ve Muhammed Abdüh'un yanında bu hareketin temsilcilerinden Kâsım Emîn ile Muhammed Ferid Vecdî'ye hücum etmiş ve onları sert bir şekilde tenkid etmişti.³² Cinbeyhî'ye göre, tasavvufu da meseleye dâhil etmek sûretiyle dile getirilen ıslah dâveti şüphesiz bid'atlerin en çirkin olanıdır.³³ Bu daveti yapan sefipler halkı kandırmaktadırlar.³⁴ Cinbeyhî, yazılarının pek çok yerinde, Vehhâbiliğin³⁵ İslam dünyasına soktuğu ihtilaf ve musibetten yakınan ifadeleriyle

²⁷ age, s. 30.

²⁸ Bu yüzden, C.C. Adams'ın (*Islam and Modernism in Egypt. A Study of the Modern Reform Movement Inaugurated by Muhammad Abdüh*, London 1933, s. 32) "Abdüh bütün hayatı boyunca tasavvufa sempati duymuştur" şeklinde görüşü Abdüh'un eserlerinde karşılığını bulmaz. Osman Emîn tarafından dile getirilen benzer bir kanaat da (*Râidu'l-fikri'l-Mısri el-İmâm Muhammed Abdüh*, Kahire 1965, s. 208) kaynaklarca desteklenmemektedir.

²⁹ Cinbeyhî ve eserleri hakkında bk. F. De Jong, "al-Djanbihî, Muhammed b. Abdü'n-Nebî", *El Suppl.* s. 244. Söz konusu isim el-Cünbihî ve el-Cünbeyhî şeklinde de telaffuz edilebilmektedir. Bununla birlikte onun nisbesi el-Cinbâvî köyüne (el-Buheyre bölgesinin Ityâyul-Barüd merkezi) ve bundan dolayı el-Cinbeyhî şeklinde telaffuz edilmesi gerekir.

³⁰ Mesela bk. onun *er-Rezâya'l-asriyye li şübbâni'l-ümmeti'l-Mısriyye*, yy., ts. (yklş. 1923), s. 60, 149.

³¹ Mesela, *Zehzhatü'z-zâigîn an münâveşeti'l-mütevessilîn*, Kahire 1336/1917-18, s. 18, 63; *er-Rezâya'l-asriyye*, s. 46 vd.; *Amelü'l-mebrûr fî reddi ehli'l-gurûr*, Kahire ts., s. 136, 184.

³² Bk. *İrşâdü'l-ümem ilâ yenbüi'l-hikem*, Kahire 1338/1919-20, s. 90; *el-Amelü'l-mebrûr*, s. 49 vd.; *Asdeku'n-nesâih: en-Nehy ani'l-mübikât ve'l-kabâih*, Kahire ts., s. 110.

³³ Krş. *Keremu'r-rubûbiyye*, s. 14.

³⁴ *Müsebbitü'l-akl ve'd-dîn fî reddi ale's-süfehâi'l-mübeşşirîn*, Kahire ts., s. 23.

³⁵ Musibetin bir başka kaynağı, belki de Vehhâbilik'ten daha da yıkıcı olanı, tabiatçı (naturalist) felsefedir. Her ne kadar onun hedefinde Avrupa kökenli naturalist felsefe varsa da, o aynı zamanda İslam geleneği dâhilindeki müslüman naturalistlere, özellikle de İbn Sinâ'ya yüklenir; mesela bk. *Risâletü'l-habîb ve dalâletü't-tabîb*, Kahire ts., s. 88. Onun naturalizme yönelik asıl kapsamlı çalışması *Amelü'l-mebrûr* (Kahire ts.) adlı eseridir.

bağlantılı olarak Muhammed Abduh ile Afgâni'yi Vehhâbi olarak nitelendirir.³⁶

Vehhâbiliğin Muhammed Reşid Rızâ ve Selefilik olarak tanınmaya başlayan hareket mensupları üzerindeki tesiri delilleriyle ortaya konmuştur. Bunların fikirlerini yaymak için kullandıkları başlıca vasıta haftalık *el-Menâr* dergisiydi. H.A.R. Gibb'e göre bu dergi bilhassa tarikatların en geniş tabanını oluşturan esnaf ve sanatkârlar arasında yayılmıştı ve bu durum tenzihçi tevhîd anlayışı ile tasavvuf arasındaki kadîm ihtilafın tekrar gün yüzüne çıkmasına neden oldu.³⁷ Bununla birlikte Gibb'in öne sürdüğü üzere, gerçekten de *el-Menâr*'ın tarikat mensuplarının sayısının hızlı bir şekilde azalmasına sebep olduğu mümkün gözükmemektedir.³⁸ *el-Menâr* onların ilişkilendirilebilecekleri bir örgüt önerisinde bulunmuyordu. Görüldüğü kadarıyla *Meşihâtu't-turuki's-sûfiyye* ve yetkisi altındaki tarikatlar Selefiye hareketini bir tehdit olarak algılamadılar, çünkü bu hareket resmî bir örgüt ve yapılanmadan mahrum olduğu gibi tarikatlarla da mülkiyet rekabeti içerisinde değildi.

Yirminci asrın ilk on yıllarında Vehhâbi hareketi önemsiz ve organize olmamış bir durumdaydı ve tasavvuf için ciddi bir tehlike arz etmiyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başlarında Mısır'daki Vehhâbi eylemci muhalifler (aktivistler) hakkındaki malumât İbrahim es-Semennûdi tarafından kayda geçirilmiştir.³⁹ O, Vehhâbi sempatanlığı gerekçesiyle, Dekahliye müftüsünün Hıdiv idaresi emriyle 1894 senesinde görevinden uzaklaştırıldığını bize haber vermektedir.⁴⁰ O ayrıca, Vehhâbi dâvetçilerinin Mansûra ve Dimyat'taki faaliyetleri hakkında da malumât aktarmaktadır.⁴¹

el-Cem'iyetü's-şer'iyye li't-te'avüni'l-âmilîn bi'l-Kitâbi ve's-Sünneti'l-Muhammediyye isimli kuruluşun 1913 senesinde Mahmûd Hattâb es-Sübkî tarafından kurulmasının ardından Vehhâbilik tasavvufun karşı karşıya geldiği en önemli sorun halini aldı.⁴² Kendi döneminde Mısır'da Vehhâbiliğin en ünlü savuncusu olmadan evvel

³⁶ Mesela bk. *er-Rezâya'l-asriyye*, s. 149; krş. s. 47, burada naturalist felsefeden Vehhâbiliğin yanında ihtilaf ve musibetin taşıyıcısı olarak bahsedilmektedir. el-Cinbehyî'nin, naturalizme karşı en kapsamlı eseri *el-Amelü'l-mebrûr*'dur.

³⁷ H.A.R. Gibb, *Modern Trends in Islam*, Chicago 1945, s. 35.

³⁸ Aynı yer.

³⁹ İbrahim es-Semennûdi, *Saadetü'd-dâreyn fi reddi ale'l-firkateyni'l-Vehhâbiyye ve mukallidâti'z-Zâhiriyye*, I-II, Kahire 1319-1320.

⁴⁰ age, s. 127.

⁴¹ age, s. 149.

⁴² Sübkî hakkında bk. Abdülazîm Hâmid Hattâb, *Lemehât min târihi'l-İmâm eş-Şeyh Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübkî*, Kahire 1985.

es-Sübki, Halvetiyye'nin Sâviyye koluna mensup Ezher mezunu bir şeyhti.⁴³ O velûd bir müellifti ve İbn Teymiyye ile İbn Kayyim el-Cevziyye'nin argümanlarını kullanmak ve tevhîd hususunda onların tarafını tutmak sûretiyle pek çok eserinde tasavvufun teorik ve pratik yönlerine şiddetli hücumlar gerçekleştirdi.⁴⁴ es-Sübki'nin ıslah anlayışına karşı muhalefet yaygınlaştı. Yazılılarıyla ona karşı çıkanlar arasında Mısır müftüsü Muhammed Bahit el-Mutiî⁴⁵, Ezher'de Mâlikî Fıkhî hocası olan Yusuf ed-Dicvî⁴⁶, Hüseyin Camii hatîbi Muhammed Ali el-Biblâvî⁴⁷, Ezher'de hadis dersleri veren ve aynı zamanda Nakşbendî şeyhi olan Selâme el-A'zamî⁴⁸ gibi ünlü ve saygın âlimler vardı. Selâme el-A'zamî, es-Sübki'nin en hararetli münekkidi olan Mustafa Ebu's-Seyf el-Hammâmî'nin kaleme aldığı bir eserin ön sözünü yazmıştı.⁴⁹ Halvetî tarikatına mensup olan bu şeyh es-Sübki'ye karşı başka birkaç metin daha kaleme almıştı.⁵⁰ el-Hammâmî'nin es-Sübki'ye yönelik aşâğılamaları, es-Sübki'nin tasavvuf aleyhtarî fikirlerine karşı kapsamlı bir reddiye neşreden Muhammed el-Cinbeyhî tarafından da paylaşılyordu.⁵¹

1920'lerden itibaren Cem'iyetü's-şer'iyye taşrada yoğun bir faaliyete girişti ve câmi ve vakıfların kontrolünü ele geçirmeye teşebbüs etti. Bu faaliyetler tarikatların kazanılmış haklarını tehlikeye soktu ve tarikatlarla Cem'iyetü's-şer'iyye arasında mal varlıkları üzerinde bir rekabete neden oldu. Tarikat mensuplarıyla Cem'iyet taraftarları arasında cereyan eden pek çok olayda çatışmalar yaşandı ve bunların bazıları yaralanma ve ölümle sonuçlandı.⁵²

el-Bekrî ve yetkisi altındaki tarikat şeyhleri es-Sübki'nin tasavvufa ve tarikatlara yönelik hücumlarına karşı mukabelede

⁴³ İlk zamanlarındaki tarikat bağlantılarına dair bk. kendisinin, *el-Ahdü'l-vesik li-men erade sülûke ahseni't-tarik*, Kahire, ykş. 1900.

⁴⁴ Mesela bk. onun, *İsâbetü's-sihâm*, Kahire 1320 ve *Ta'cîlu'l-kazâi'l-mübrem alâ men se'a zıddi sünneti'r-rasûli'l-a'zam*, Kahire 1330.

⁴⁵ Bk. F. De Jong, "Bakhîr al-Mutiî el-Hanefî, Muhammed", *El Suppl.*, s. 121.

⁴⁶ Biyografik ve bibliyografik bilgi için bk. Zeki Muhammed Mücâhid, *el-A'lâmu's-şarkiyye fî'l-mie aşra el-hicriyye*, II, Kahire 1950, s. 192.

⁴⁷ Krş. Mustafa Ebû Seyf el-Hammâmî, *Ref'u'l-hicâb an belâyâ İbn Hattâb*, Kahire 1337, s. 34-36.

⁴⁸ age, s. 61-64.

⁴⁹ Bk. 47 numaralı dipnot.

⁵⁰ Bunlar arasında en önemli olanı *İstikşâfu sirri'l-maksûd min kütübi's-şeyh es-Sübki el-Mahmûd*, Kahire 1336.

⁵¹ *İrşâdu's-Şeyh Mahmûd Hattâb ilâ tariki'l-inâbe ve'l-metâb*, Kahire 1336.

⁵² İskenderiye, Tüh ve Bahtîm'de cereyan eden bu çatışmalarla ilgili açıklama ve ilave bilgi için bk. İbrahim Hilmi el-Kâdirî, *Celâlû'l-hakk fî keşfi ahvâli şirâri'l-halk*, İskenderiye 1936, muhtelif sayfalar.

bulunmadılar. Tasavvufa yönelik saldırılar karşısında onların bu aşikar kayıtsızlıkları, 1928-1929 ve 1935'ten 1945 yılına kadar Ezher şeyhliği makâmında bulunan Muhammed Mustafa el-Merâğî'nin görev süresince kendi otoritelerine yönelik doğrudan tehdit karşısında değişti.⁵³ el-Merâğî, idârî reformlarla bağlantılı olarak, Ezher'deki eğitim hakkında yeni bir düzenleme üzerinde çalışıyordu. Bununla birlikte, onun nihâî amacı, İslamî bürokrasinin farklı unsurlarının yeniden organizasyonu ve gönüllü İslamî kuruluşların Ezher'in denetimi altında tek bir yapıya dönüştürülmesi idi.⁵⁴ el-Merâğî, 1935 senesinde göreve yeniden atanması üzerine yaptığı bir konuşmada, diğer gruplaşmalara karşı harekete geçme niyetinden üstü kapalı bir şekilde söz ederken, mezhepler arasındaki ayrımı ortadan kaldırma niyetini dile getiriyordu.⁵⁵ Kısa süre sonra, resmî olmayan müzakereler esnasında, onun tarikatları kastettiği anlaşıldı. Onun önerisi, meşîhatı, yani el-Bekrî'nin tarikatlar üzerinde denetimini sağlayan kurumu feshedip bunun yerine bu görevi *Hey'etu'l-Kibâri'l-Ulemâ'ya* devretmekti. Dahası, resmîyette âlim olarak nitelendirilmeyen tarikat şeyhlerinin de bu görevlerinden alınıp yerlerine bu vasfa sahip kimselerin getirilmesi (planlanıyordu).⁵⁶ Önerilen bu reformlar değişik cenahlardan muhalefet seslerinin yükselmesine neden oldu. Tarikatların kazanılmış haklarını riske atmaktan kaçınmak için, kendi pozisyonu da tehlikeye düşecek olan el-Merâğî taviz vermek zorunda kaldı. Resmen tanınan tarikatlarda yapısal ve idarî değişiklikler asla resmî olarak onun reform politikasının amaçları arasında zikredilmedi.⁵⁷ Stratejisini değiştirmek suretiyle el-Merâğî, tarikatların Ezher eliyle doğrudan kontrolü fikrinden vazgeçti ve dolaylı denetimi amaç edindi. Bu da ancak bid'atlerle açıktan mücadele edecek olan bir komisyon aracılığı ile gerçekleştirilebilirdi. Bu komisyon, Ezher'den, Dâru'l-iftâ'dan, Vakıflar Bakanlığı'ndan ve Ezher'in Vaaz ve İrşad Bölümü'nden gelen temsilcilerden oluşacaktı. Bu yolla, resmî olarak Ezher'den ayrı fakat yine de onun hâkimiyeti altındaki bir komisyon vasıtasıyla tarikatların işlerine müdahale mümkün kılınmaktaydı. Söz konusu komisyon Ocak 1936'da resmen göreve başladı⁵⁸ ve başlar başlamaz da tarikatların ve o sırada *Şeyhu meşâyihu't-turuki's-süfiyye* olan ve bu komisyonu onaylamadığını beyan eden bir bildiri

⁵³ Biyografik bilgi için bk. Ebu'l-Vefâ el-Merâğî, *eş-Şeyhu'l-Merâğî bi aklâmi'l-küttâb*, Kahire 1957.

⁵⁴ Bk. İbrahim Ali Ebu'l-Haşşâb, *Evlîyâullâhi's-sâlihîn*, Kahire 1955, s. 45 vd.

⁵⁵ Ebu'l-Vefâ el-Merâğî, *age*, s. 21 vd.

⁵⁶ *el-Ahrâm*, 17 Eylül 1935, s. 11.

⁵⁷ *age*, 29 Eylül 1935, s. 9.

⁵⁸ *el-Belağ*, 16 Ocak 1936, s. 6.

yayınlayan Abdülhamid el-Bekrî'nin sert muhalefetiyle karşılaştı.⁵⁹ Birçok değişik nedenden dolayı, esasen de komisyon üyelerinin şahsî düzeydeki çekişmeleri ve temsil ettikleri kurumlar arasındaki rekabetten dolayı bu komisyon asla gerçek anlamda işlevsel olmadı. Görevdeyken 1945 senesinde el-Merâgî vefat ettiğinde, komisyon temel amacı olan tarikatlarla ilgili reforma henüz başlamamıştı.

Sûdan'ı ziyareti sırasında, oradaki ayrılıkçı hareketlere destek verdiği gerekçesiyle 1947 yılında Kral Fâruk, o dönem *Şeyhu meşâyihu turukî's-sûfiyye* olan Ahmed Murâd el-Bekrî'yi görevden aldı.⁶⁰ Onun halefî olan Ahmed es-Sâvî, tasavvufî geçmişi bulunmayan ve Muhammed Abduh'un eski talebesi olan bir Ezher âlimi idi.⁶¹ Onun adaylığı, Mısır Müftüsü Abdülmecîd Selim ve Başbakan Mahmûd Fehmî Nukrâşî tarafından desteklenen Ezher şeyhi Mustafa Abdurrâzık tarafından teklif edilmişti.⁶² Ahmed es-Sâvî'nin atanmasını hazırlayan şartlar⁶³ ve onun Ezher şeyhi ve müftü ile olan yakın ilişkileri tarikat şeyhleri arasında şüpheye yol açmıştı. Onlar, es-Sâvî'nin, tarikatlara karşı eleştirilerini somut önlemlere dönüştürmeyi amaçlayan Vehhâbî kökenli ve tasavvuf karşıtı Ezher reformistlerinin maşası olduğunu düşünüyorlardı.⁶⁴

es-Sâvî'nin tasavvuf hakkındaki görüşleri, reformları başlatmak için gösterdiği gayretlerine yansımıştır. Bunlar, Ezher mezunu birinin atanmasını kısıtlamanın yanında, tarikat şeyhliğine atanmada yerleşik bir uygulama olan şeyh çocuklarının babalarından sonra posta oturma geleneğinin resmen iptalini amaçlıyordu. el-Merâgî'nin planına göre, bu şekilde liderliğin değişimi gerçekleştirilmiş olacaktı. Bunun yanında o, icâzetlerin bir ticaret aracı olmasını engellemek için tedbirler düşündü. Meşihat tarafından tanınan tarikat şeyhleri için önemli bir gelir kaynağı özelliği taşıdığından, reformist çevrelerce gerekli olduğu düşünülen bu değişikliklerin gerçekleştirilmesi düşüncesinde es-Sâvî'ye muhalefet edilip hayal kırıklığına uğratılmış olması şaşırtıcı değildir. Uygun düzenlemeler üzerinde çalışıp fikir alış verişinde bulunmak amacıyla çok sayıda komite oluşturuldu ve fakat bunlar da

⁵⁹ *el-Cihâd*, 25 Ocak 1936. Ayrıca bk. et-Tavîl, age, s. 185.

⁶⁰ F. De Jong, "Aspects of the Political Involvement of Sufi Orders in Twentieth-Century Egypt (1907-1970)", *Islam, Nationalism and Radicalism in Egypt and the Sudan* (ed. G.R. Warburg ve U.M. Kupferschmidt), New York 1993, s. 189.

⁶¹ Biyografisi için bk. Fethî Mahmûd Şuhdî, *el-Ârif billâh raculu's-salâh ve'l-islâh eş-Şeyh Ahmed es-Sâvî şeyhu meşâyihu turukî's-sûfiyye*, Şebîn el-Kûm 1948.

⁶² Krş. De Jong, "Political Involvement", s. 190.

⁶³ age, s. 189 vd.

⁶⁴ Ahmed es-Sâvî'nin oğlu 'Isâm ile yapılan mülâkat.

feshedildi.⁶⁵ Meşihatın otoritesini tanıyan tarikat şeyhleri ile müzakereler yoluyla reform ve ıslahı gerçekleştiremeyeceğini anladığı zaman es-Sâvî stratejisini değiştirdi. Tıpkı kendisinden önce el-Merâğî'nin yaptığı gibi o da, çok sayıda İslâmî kuruluşun temsil edildiği bir konsey vasıtasıyla tasavvufu ıslah planları geliştirdi.⁶⁶ 1952 yılındaki ihtilale kadar bu tarz bir konseyin teşekkülü geciktirildi, fakat 1953'te İçişleri Bakanlığı bünyesinde Tarikatları İslah Konseyi görevine başladı.⁶⁷

Konseyin göreve başlamasıyla birlikte, tarikatların öğretisi ve uygulamaları yeni bir boyut kazandı. Konsey üyeleri Ezher, Dâru'l-iftâ, Vakıflar Bakanlığı, Sosyal İşler Bakanlığı ve Ulusal Rehberlik Bakanlığı'ndan gelen temsilcilerden oluşuyordu. Üstelik katılımcı kuruluşların temsilcilerinin tarikatlara mensubiyeti ya da bunlara sempati duymaları hakkında hiçbir yükümlülük dayatılmıyordu. Neticede, tasavvufa yönelik hoşnutsuzluk ve aşağılama İhvân'ın temel niteliği haline geldiği bir zamanda İhvân-ı Müslimîn Cemiyeti üyeleri konseyde baskın duruma geçmişlerdi.⁶⁸

1953 Mayıs'ında, Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin lideri Hasan İsmail el-Hudeybî, Konsey'in İçişleri Bakanlığı'na, Mısır'da tarikatlara genel bir yasaklama getirilmesi hususunda bir teklif sunduklarını açıkladı.⁶⁹ Bu teşebbüs, İçişleri Bakanlığı bünyesinde, yukarıda sözü edilen Konsey'de Müslüman Kardeşler'le tarikatlar arasındaki en sert çatışmayı doğurdu. Bu nihai problem, ulusal boyutta bir sıkıntı arz eder duruma geldiğinde, Mısır Müftüsü Hasaneyn Muhammed Mahlûf tarikatlar lehine bir fetva yayınladı, Vakıflar Bakanı Hasan el-Bâkûri ise kendisinin teklif edilen yasağa karşı olduğunu bildirdi. Neticede, Devrim Komuta Konseyi, İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Konsey'in feshini ve Vakıflar Bakanlığı'na bağlı yeni bir Konsey oluşturulmasını temin eden bir karar yayınladı. Bununla birlikte bu yeni Konsey bütünüyle Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin kontrolü altına girdi. Konsey'deki Cemiyet üyeleri radyo yayınları ve el ilânları yoluyla tasavvufa saldırmaya başladılar. 1954'te Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin son defa olmak üzere

⁶⁵ Muhammed Hasan Şemsuddîn, *er-Risâletü'l-Ahmediyye es-sâniye*, Kahire 1376, s. 55.

⁶⁶ es-Sâvî'nin reform planlarına karşı muhalefet hakkında bk. *Mecelletü't-tahrîr*, 5 Kasım 1957, s. 28-29; 12 Eylül 1957, s. 26-27; 19 Eylül 1957, s. 26-27; 26 Eylül 1957, s. 26-27; 3 Aralık 1957, s. 26-27; 10 Aralık 1957, s. 26-27.

⁶⁷ *el-Müslim*, 1955, XX, 3.

⁶⁸ İhvân'ın tasavvufa yönelik tavrı hakkında bk., R.P. Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers*, London 1969, s. 214 vd.

⁶⁹ *el-Cumhûru'l-Mısri*, 11 Mayıs 1953 (no: 123), s. 6.

yasaklanmasından kısa süre önce Cemâl Abdünnâsır devreye girerek aynı yılın Mayıs ayında Konsey'i feshetti.⁷⁰

1955 yılının başlarından itibaren askerî yönetim tarikatlarına yakın ilgi göstermeye başladı. O dönemde Devrim Komuta Konseyi üyesi olan Abdülhakîm Âmir reform işlerini denetlemekle görevlendirildi.⁷¹ Tarikatlara yönelik bu ani ilgi Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin nihâi olarak yasaklanması ile ilişkilendirilebilir: Komuta Konseyi üyeleri İhvân'ın kaynaklık ettiği muhalefetle mücadele için tasavvufun ve tarikatların idarî kurumundan yararlanılabileceğinin farkına varmış olmalıdırlar. Buna ilaveten onlar, bazı temel fikirleri itibarıyla popüler İslam'a dayanan ve kısmen onunla aynı olan İslam anlayışı mensuplarını desteklemek ve harekete geçirmek suretiyle kendi temellerini sağlamlaştırmayı ve genişletmeyi amaçlamış olmalıdırlar.⁷² Rejim açısından potansiyel menfaat kaynağı olan tasavvufun en üst düzeyde istismarı, reformcu zihniyetteki hizbin ve onun başlıca savunucusu olan Ahmed es-Sâvî'nin etkisizleştirilmesine bağlıydı. Bu amaçla Âmir, sözü edilen ismin görevden alınmasını⁷³ yerine Muhammed Mahmûd İlvân'ın ve daha sonra da haleflerinin atanmasını ayarladı.⁷⁴ İlvân'ın idaresi altında Mısır'da tasavvuf müesseseleri için yeni bir canlanma dönemi başladı. Yüksek Tasavvuf Meclisi'nin himayesinde konferanslar düzenlendi⁷⁵, tarikatların yayın organı olan aylık bir dergi (*et-Tasavvufu'l-İslâmî*) yayımlanmaya başladı; tarikat mensuplarının sayısı giderek artarken birtakım tarikatlar da resmen tanındı. Buna ilaveten, daha fazla sayıda Mevlid⁷⁶ âyini devrimden önceki yıllardakine nazaran daha kapsamlı bir şekilde gerçekleştirilirken, resmî dinî kutlamalarda tarikatlara çok daha belirgin bir rol tevdi edildi.

⁷⁰ Şemsuddîn, *er-Risâletü'l-Ahmediyye*, s. 56.

⁷¹ *el-Ahrâm*, 18 Mart 1955, s. 4.

⁷² Bu kısmî kimliğin doğası üzerine bir müzakere için bk. F. De Jong, "Der Volksislam und die mystischen Bruderschaften", *Der Islam in der Gegenwart*, ed. W. Ende ve U. Steinbach, Münih 1991, s. 487-504.

⁷³ es-Sâvî'nin vazifesinin son senelerinde yaşanan olaylar hakkında bk. 64 nolu dipnot.

⁷⁴ İlvân'ın *Şeyhu meşâyihü't-turukî's-süfiyye* makamına gelişini sağlayan etkenler hakkında bk. De Jong, "Turuq and Turuq-Opposition", s. 91 ve "Political Involvement", s. 197.

⁷⁵ Yüksek Tasavvuf Meclisi (el-Meclisu's-süfi el-a'lâ) *Şeyhu meşâyihü't-turukî's-süfiyye* tarafından, resmen tanınan tarikat şeyhlerinden müteşekkil Genel Meclis'çe her üç yılda bir önerilen sekiz aday arasından seçilen dört kişiden oluşuyordu.

⁷⁶ Antropolojik bir çalışma için bk. Fârûk Ahmed Mustafa, *el-Mevlid, dirâse li'l-âdât ve't-tekalîdi's-şa'biyye bi Mısır*, İskenderiye 1981.

Kurulduğu 1961'den itibaren Arap Sosyalist Birliği (ASU), rejimin propagandasını yapmak amacıyla, genellikle afişler ve halka açık konuşmalar yoluyla, bu kutlama programlarına iştirak ediyordu. Bunun ilaveten, İlvân'ın başkanlığını yaptığı Tasavvuf Meclisi'nin denetimi altındaki tarikatlar giderek artan bir şekilde siyasi ve ideolojik propaganda amacıyla kullanılıyordu. Oysa ki, diğer imza sahipleri arasında yerel Birlik Komitesi'nin bir üyesinin de bir iyi hal belgesini imzalaması, resmen tanınan tarikatlar hiyererşisi içerisinde yer alan değişik makamlara atanmanın ön şartı olarak benimsendiği zaman Arap Sosyalist Birliği tarikatların idaresine zaten doğrudan müdahalede bulunmuştu. Üstelik "hadra" (Şazeli zikri) âyinlerinin cämilerde yapılması da Vakıflar Bakanlığı'nın iznine bağlanmıştı.

Muhammed Mahmûd İlvân'ın tarikatları idaresi rejimin amaçlarına hizmet ediyordu: Tarikatların kendi aralarında ya da sûfilerle tasavvuf muhalifleri arasında meydana gelebilecek çatışmaları en aza indirmek veya önlemek. Bu politikanın hayata geçirilebilmesi için sansürün kullanılması sınırlandırılmış ve polemiklere izin verilmiş gibi gözükmetedir. Tasavvufi bakış açısına sahip olan aylık *el-Müslim*⁷⁷ ile *el-Cem'iyetü's-şer'iyye*'nin aylık yayın organı *el-İtisâm* arasındaki tartışmalar dikkate değerdir. Bu kuruluş tasavvufa karşı kışkırtıcı tavrını sürdürmüş ve zaman zaman da şiddete başvurmuştur.⁷⁸ Ayrıca *el-Müslim* ile *el-Hedyu'n-nebevî* arasındaki polemiklerden de söz etmek gerekir. *el-Hedyu'n-nebevî*, Muhammed Hâmid el-Fikî (ö. 1959) tarafından kurulan Vehhâbî eğilimli Ensârü's-sünneti'l-Muhammediyye adlı derneğin aylık yayın organı idi.⁷⁹ Onun ölümünden sonra *Ensâr*'ın liderliği, tasavvuf aleyhindeki pek çok risâlenin müellifi olan Abdurrahman el-Vekîl'e geçmiştir.⁸⁰ Tasavvufa reddiye olarak kaleme aldığı en önemli risâlesi olan *Hâzihî hiye's-sûfiyye*'de⁸¹ o zaman zaman geçmişte yani on dokuzuncu asır ya da daha öncesinde Mısır'daki tasavvufun değişik vechelerinden bahseder. Onun 1950'li yılların Mısır'ındaki tasavvufa yönelik tenkidi yalnızca üstü kapalı ifadelerden ibarettir ve o asla bireysel olarak tarikat şeyhlerini ya da meşihatı eleştirmez. Bu risâle, yeni rejimin idaresi altında kabul edilebilir bir çeşit tasavvuf

⁷⁷ Bu aylık dergi Şazeliyye'nin Muhammediyye kolu ile ilişkili olan Aşîratü'l-Muhammediyye isimli bir dernek tarafından yayımlanıyordu. Aşîra ve ilgili tarikat hakkında bk. Julian Johansen, *Sufism and Islamic Reform in Egypt. The Battle for Islamic Tradition*, Oxford 1996.

⁷⁸ Bk. Ali Abdülfettâh Allâm, *es-Sirru'l-mülhem ve'l-kenzu'l-a'zam*, Kahire 1962, s. 52.

⁷⁹ Biyografisi hakkında bk. kendisinin *Nûr mine'l-Kur'ân*, Kahire 1384, s. 4 vd.

⁸⁰ Mesela, *Zendekatü'l-Cilî*, Kahire ts.; *Sûfiyyât*, Kahire 1949.

⁸¹ Kahire 1955.

eleştirisinin temsilcisi gibi gözükmetedir. Muhalefetleri ölçülü olduğu, yayınların belli bir çevre ile sınırlı kaldığı ve üyeleri sayı itibarıyla önemsiz düzeyde bulunduğu sürece bu her iki derneğin yani el-Cem'iyetü's-şer'iyye ile Ensâru'l-sünneti'l-Muhammediyye'nin, tasavvuf karşıtı propagandalarını sürdürmelerine Nâsır dönemi boyunca müsaade edilmiştir.⁸² Yirminci yüzyılda Mısır'da tasavvuf aleyhtarlığının başlıca tezâhürleri ve muhâlifler tarafından ortaya atılan eleştirilere verilen cevaplar genellikle yapısal özellikler ve sosyo-politik şartlar tarafından belirlenmiştir. Bundan dolayı, yüzyılın ilk on yılında tarikatlara yönelik düzenlemelerin ilânı resmen tanınan tarikatlara kurumsal bir himaye sağlamış ve haricî eleştirilere karşılık verme ihtiyacını azaltmıştır. Devlet tarafından desteklenen Meşihâtu't-turukî's-süfiyye'ye bağlı olmayan tarikatlardan biri, reformistlerle Vehhâbi kaynaklı tenkidlere karşı tasavvufu müdafa etmek amacıyla yazılar yayımlamıştır. Vehhâbi kökenli oluşumlardan herhangi biri çizgiyi aştığı durumlarda tarikat mensupları da zaman zaman fiziksel çatışmanın içine çekilmişlerdir. Ezher'deki reform, tarikatların ıslahına ve tarikatların bu kurumun denetimi altına sokulması çabalarına yol açtı. Bu gayretler, kendi geleneksel ve idâri çerçevesi dâhilinde tasavvufa muhalefeti çağrıştırmaktadır. Yerleşik menfaatler karşısında büyük bir tehdit olarak algılanan bu tehlikeyi bertaraf etmek için siyasî manevralar gerçekleştirildi. Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin kilit durumundaki idâri mevkiyi edinme hususunda gösterdiği başarı, bu örgütün tarikatların ortadan kaldırılması için bir kampanya yürütmesine imkan tanıdı. 1954 yılında devrim idaresi bu tasavvuf karşıtlığına son verdi. Bundan sonra, ciddiye alınması gereken tasavvuf aleyhtarlığı Vehhâbi eğilimli iki örgülle sınırlı kaldı. Bu idare, kendi amaçları doğrultusunda tarikatları desteklemeye başladığı için, Vehhâbi çevrelerden gelecek eleştiri ve muhalefet göz ardı edilebilirdi. Bu durum belli bir düzeyde tartışmaların yaşanmasına yol açıyorsa da, bunlar, ulusal planda etkileri bulunmayan nispeten önemsiz dergiler tarafından gerçekleştirildi.

Mısır'da, siyâsî mülâhazaların rejimi tarikatların yeniden canlandırılması hususunda teşviki sayesinde 1952 devriminin ardından tarikatların marjinal durumu sona ermiş oldu. İhyâ hareketinin ardındaki kilit şahsiyet olan Şeyhu meşâyihî't-turukî's-süfiyye Muhammed İlvân'ın Aralık 1969 senesindeki vefatının ardından, bu siyaset halefi Muhammed es-Sütûhî tarafından sürdürüldü. Devlet başkanı Cemâl Abdünnâsır'ın 1970'teki ölümünden sonra, tasavvufu desteklemek suretiyle tasavvuf muhalifi dinî akımlara karşı kendini sağlama almış gibi gözükten Enver Sâdât

⁸² Krş. İsis İstefan, *Directory of Social Agencies*, Kahire 1956, s. 48, 149.

rejimi tarafından bu ihyâ hareketi devam ettirildi ve kapsamı genişletildi. Bu şekilde davranmak suretiyle rejim, aynı zamanda, kendi muhalafetlerini haklı göstermek ve iddia ettiği meşruiyeti kabul etmemek için münekkidlerine daha fazla argüman temin etmiş oluyordu. Bu durum, 1970'lerden itibaren Mısır'da tasavvuf tasavvuf karşıtlığı arasındaki ihtilafın büyümesine katkıda bulundu. İlgili meselenin gelişimi, söz konusu dönemden bugüne kadar gerçekleştirilen yayınlardan ve belgelenmiş vakalardan takip edilebilir.⁸³

⁸³ Bu gelişimin takibi için başlıca kaynak, Kahire'deki Yüksek Tasavvuf Konseyi tarafından 1979 yılından itibaren aylık yayımlanan *Mecelletü't-tasavvufi'l-İslâmî* isimli dergidir.